

О. А. Коляструк простежує повсякденне життя вітчизняної інтелігенції в 1920-х рр. — від поразки національної революції до згорання нової економічної політики. Наскрізною ідеєю тексту є показ адаптації інтелігенції до нових історичних умов життєдіяльності, вироблення нею різних реакцій, норм, стандартів на радянську модернізацію державного, суспільно-політичного, соціально-економічного й національно-культурного життя. Авторка показує, що прищеплення нових принципів і засад життя в інтелігентському середовищі відбувалося вкрай повільно, суперечливо, неоднозначно. Засвоєння та прийняття нових стандартів не можна було запровадити декретом, розпорядженням влади чи виробничим наказом на підприємстві, у навчальному закладі, науковій установі. Дослідниця показує, що за зовнішнім визнанням реформованих норм життєдіяльності часто крилися старі, вироблені і засвоєні кількома попередніми поколіннями принципи та традиції. Вона доводить, що соціальна мімікрія інтелігентів мала вимушений характер, була способом виживання. Авторка також паралельно зазначає, що і компроміси повсякденних практик правили своєрідним підґрунтям для утвердження нового способу життя.

Текст монографії відображає серйозну дослідницьку роботу з вивчення архівних і друкованих документів, переосмислення вже відомих офіційних джерел (документів партійних органів і радянських установ, статистики, преси). У праці проаналізовано можливості використання художньої та публіцистичної літератури для відтворення повсякденного життя. Заслугує на увагу аналіз методик залучення для реконструкції щоденності різних видів усних і візуальних джерел.

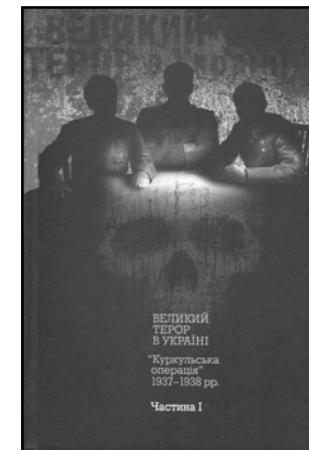
Одним зі способів показу щоденного буття інтелігенції є аналіз подолання нею екстраординарних умов та обставин життєдіяльності, через це в монографії чимало місця відведено характеристиці діяльності Всеукраїнського комітету сприяння вченим. Авторка показує не тільки систему допоміжних заходів держави, запропоновану «згори», а й реакцію «знизу» — почування самих працівників науки і культури, їх ставлення до заходів влади, усвідомлення ними здійснюваної радянської та комунізації життя й діяльності інтелігента.

Монографія написана добірною літературною мовою. Авторці вдалося витримати необхідний баланс наукового дослідження, доступного для читання як пересічним споживачем, читачем-обивателем, так і студентом, дослідником. Працю супроводжує ґрунтовний науковий апарат, іменний покажчик. У цілому книга справляє враження завершеного оригінального дослідження, яке прислужиться розвитку історичної науки та культури суспільства загалом.

**Великий терор в Україні.
«Куркульська операція» 1937–
1938 рр. / Упоряд.: Сергій Кокін,
Марк Юнге. – К.: Вид. дім «Києво-
Могилянська академія», 2010. –
Кн. 1 – 614 с.; Кн. 2. – 598 с.**

Сергій Шевченко*

Останніми роками за участю фахівців Служби безпеки України розсекречено й уведено в науковий обіг багато цінних матеріалів, здійснено низку історичних розвідок, упорядковано збірники документів, видання яких приурочене до сумної дати — сімдесятих роковин масових політичних репресій, проваджених комуністичним режимом. Чергова новинка з цієї проблематики — «Великий терор в Україні. «Куркульська операція» 1937–1938 рр. (у двох книгах) — підготовлена у співпраці з німецькими дослідниками переважно на основі матеріалів Галузевого державного архіву СБУ. Її презентація пройшла в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» на початку червня 2010 р.

* *Шевченко С.В.* — співробітник СБ України, полковник, Заслужений журналіст України.

Науково-документальне видання вийшло як 4-й том відомої серії «Більше не таємно». На презентації головував керівник Галузевого державного архіву СБ України кандидат історичних наук Сергій Кокін — він разом із науковим співробітником Рурського університету доктором історії Марком Юнге (ФРН) упорядкував цей збірник. Загалом же дослідницький проект, який започаткували німецькі вчені, передбачає видання низки книжок із метою глибокого вивчення проблеми мотивації початку репресивної операції у СРСР. Керівники цієї масштабної роботи — колишній директор Німецького історичного інституту в Москві, професор, доктор історії Бернд Бонвеч, Марк Юнге та Рольф Біннер (Бохум, ФРН).

Пан М. Юнге, промовляючи на презентації, подякував працівникам СБУ за всебічну допомогу в дослідницькій діяльності й наголосив, що в Україні було створено «незрівнянно райські умови для роботи» (раніше німці працювали в Російській Федерації — на Алтаї, у Пермі, Твері). На думку іноземних істориків, зводити причини «Великого терору» тільки до «воєнної загрози» — це применшення катастрофи. Мета каральної кампанії комплексна, на ділі — це масштабна «чистка» суспільства. Як вважають творці дослідницького проекту, метою «соціальної чистки» 1937–1938 рр. було повномасштабне знищення певних верств населення, до яких належали так звані «куркулі», учасники селянських повстань, карні злочинці, особи без певних занять і місця проживання, репатріанти, «церковники», петлюрівці, білогвардійці та ін.

У науково-документальному виданні, розрахованому на вчених, політиків, викладачів, студентів, а також усіх, хто цікавиться українською історією, розміщено документи, що висвітлюють одну з основних складових «Великого терору», вчиненого в передвоєнний період у радянській державі відповідно до оперативного наказу наркома внутрішніх справ СРСР М. Єжова від 30 липня 1937 р. № 00447. Саме цей документ, за визначенням упорядників, «є першоджерелом для розуміння опублікованих документів».

Як і в попередніх працях, дослідники спираються на широке коло джерел. Насамперед це відкриті й опубліковані документи, що стосуються масових репресій: запити органів внутрішніх справ, директиви політбюро ЦК ВКП(б) – ЦК КП(б)У, матеріали справ позасудових органів, вироки...

Упорядники, сконцентрувавши зусилля на доборі «первинних документальних джерел», уперше опублікували комплекс розсекречених архівних документів Галузевого державного архіву СБ України щодо підготовки, перебігу, результатів та жертв «куркульської операції» на території УРСР. Документи розкривають механізм того, як партійні й каральні органи чинили масовий терор, показують його соціально-політичну спрямованість проти сільського населення УРСР, ілюструють жорстокість у проведенні операції: з понад 111 тис. заарештованих основну масу (понад 64 тис.) було засуджено до розстрілу, решта ж мала загинути в таборах, що згодом і сталося майже з усіма жертвами репресивної кампанії.

Документи впорядковано за тематико-хронологічним принципом, але кожному розділові книжки передують докладний вступ, який роз'яснює читачеві історичний контекст подій. Це дозволяє архівним знахідкам «заговорити». Крім того, упорядники вказують на додаткові джерела, наукову літературу та полеміку в дослідженнях.

У першій частині видання висвітлено, зокрема, підготовку масової операції. Засвідчено вирішальний вплив московського центру на перебіг її проведення в УРСР і водночас показано, які вільні руки мали республіканський НКВС та його обласні структури. Упорядники книжки привертають увагу читачів насамперед до питань масовості й цілеспрямованості репресій. Не заперечуючи усталених поглядів на причини «Великого терору» (наближення війни, загроза появи «п'ятої колони» тощо), історики водночас вважають, що комуністична партія намагалася в такий радикальний спосіб позбавити ілюзій ті верстви населення, що пов'язували певні надії з утвердженням Конституції 1936 р., яка декларувала ряд громадянських прав і свобод («куркулі», зокрема, могли заявити свої права на відібрану в них власність).

Науковий інтерес становлять і опубліковані в першій частині книги звіти начальників обласних управлінь НКВС УРСР, адресовані М. Єжову. Ці документи містять детальну інформацію не лише щодо операції, проведеної на підвідомчих територіях за наказом № 00447, але й про репресії в межах «національних операцій» та каральні акції проти «троцькістських кадрів». Певну цінність, на думку упорядників, має і статистична обробка про-

токолів трійки Харківського облуправління НКВС за 1937 р. Засуджених поділено на групи за місцем роботи на момент арешту або характером судимостей, що дає змогу дослідити, з яких сфер «вилучали» неблагонадійних або хто з «кримінальників» був найбільш небезпечний для режиму.

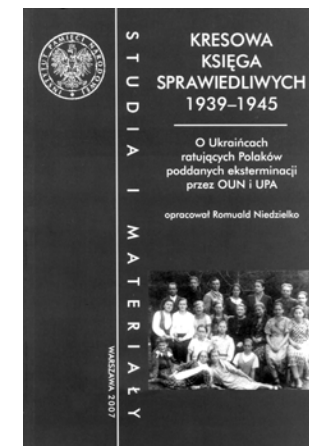
У другій частині книги дослідників зацікавлять і розсекречені відомчі матеріали партійних зборів в органах НКВС та міліції, що проводилися під час і після припинення масової каральної операції. Ці архівні знахідки ілюструють не лише контрольований Москвою фінал репресивної кампанії та повернення НКВС у межі його компетенції, а й розпочатий згодом процес реабілітації.

Промовці на презентації та учасники дискусії, зокрема старші наукові співробітники Інституту історії України НАНУ кандидати історичних наук Валерій Васильєв і Роман Подкур, відзначили високий професійний рівень підготовленого міжнародним колективом істориків нового видання, наголосивши на унікальності деяких архівних знахідок.

Важливим здобутком праці стало те, що завдяки опублікованим документам можна на ширшій джерельній базі провести порівняльний аналіз «куркульської операції» з іншими масовими кампаніями НКВС і репресіями проти партійно-державних еліт. Водночас серед «білих плям», які ще залишаються для наступних дослідників, упорядники нового видання та рецензенти називають більш повне опрацювання архівних документів і статистичної звітності органів прокуратури УРСР. Під час роботи над збірником лише частково опрацьовано документи обласних і республіканської прокуратур, військових трибуналів військ НКВС і Військової колегії Верховного Суду СРСР, які містять матеріали слідства, протоколи допитів, очних ставок та судові вироби у справах співробітників НКВС УРСР. Їх так само треба досліджувати й уводити в науковий обіг.

Kresowa księga sprawiedliwych. 1939–1945. O Ukraińcach ratujących Polaków poddanych eksterminacji przez OUN i UPA, opracował Romuald Niedzielko. Studia i materiały. – Т. 12. – Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2007. – 223 s.

Кресова книга праведних. 1939–1945. Про українців, які рятували поляків від винищення з боку ОУН і УПА / Упор. Роман Недзелько. Студії і матеріали. – Т. 12. – Варшава: Ін-т національної пам'яті, 2007. – 223 с.

Станіслав С. Стемпень*

Дотепер польські та українські історики у дослідженнях, присвячених Другій світовій війні, головну увагу звертали на висвітлення героїзму чи мартирологію своїх співвітчизників, а в текстах про міжнаціональні взаємини акцент робили на конфліктних ситуаціях, залишаючи поза розглядом ті конкретні ініціативи поляків чи українців, що мали на меті припинити взаємну боротьбу й зменшити політичне протистояння¹. Відтак питання гуманітар-

* *Стемпень С.* — доктор, директор Південно-Східного Наукового Інституту у Перемишлі (Польща).

¹ Останніми роками з'явилися певні спроби в представленні деяких аспектів співпраці польського й українського визвольних рухів. У польській історіографії на увагу заслуговують, наприклад, праці: *Torzecki R.* Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1993; *Idem.* Kontakty polsko-ukraińskie na tle problemu ukraińskiego w polityce polskiego rządu emigracyjnego i podziemia (1939–1944) // *Dzieje najnowsze.* – Warszawa, 1981. – № 1/2; *Motyka G., Wnuk R.* «Pany i rezuny»: Współpraca AK-WiN i UPA 1945–1947. – Warszawa, 1997 та ін. З українських варто згадати: *Льюшин І.* Українська повстанська армія і Армія крайова: Протистояння в Західній Україні (1939–1945 pp). – К., 2009, а також її польський переклад: *UPA i AK w Zachodniej Ukrainie (1939–1945).* – Warszawa, 2009.